

I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.15

Башинський О.А.,
аспірант кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ В РАДЯНСЬКОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ (1919-1991 рр. XX ст.)

Стаття містить аналіз законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) 1919-1991 рр. в частині формування інституту кримінального покарання. Надається поняття кримінального покарання, його види та цілі. Розкривається процес трансформації кримінального покарання в “заходи соціального захисту”, що сприяло порушенню основних принципів призначення покарання законності, справедливості, гуманізму. Ілюструються етапи розвитку покарання в кримінальному законодавстві в означений період.

Ключові слова: кримінальне покарання, Керівні начала з кримінального права РСФРР, Кримінальний кодекс УСРР (УРСР), Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, «заходи соціального захисту».

Статья содержит анализ законодательства об уголовной ответственности УССР 1919-1991-х годов XX в. относительно формирования института уголовного наказания. Предоставляется понятие уголовного наказания, его виды и цели. Раскрывается процесс трансформации уголовного наказания «меры социальной защиты», что способствовало нарушению основных принципов назначения наказания – законности, справедливости, гуманизма. Иллюстрируются этапы

развития наказания в советском уголовном законодательстве указанного периода.

Ключевые слова: уголовное наказание, Руководящие начала по уголовному праву РСФСР, Уголовный кодекс УССР, Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик, «меры социальной защиты».

The article contains the analysis of the legislation on criminal liability of the USSR 20-50-ies of XX century in the formation of the Institute of criminal punishment. Is the concept of criminal punishment, his views and goals. Reveals the transformation of criminal punishment "social protection", which contributed to the violation of fundamental principles of sentencing law, justice and humanism. Shown the stages in the development of punishment in criminal law.

Keywords: criminal punishment, Guidelines beginning on criminal law of the RSFSR criminal code of the Ukrainian SSR, the Basic principles of criminal legislation of the USSR and Union republics, "social protection".

Постановка проблеми й аналіз дослідження даної проблеми. Дослідженням цієї проблематики займалися такі вчені як: А.А. Герцензон, І.Й. Бойко, А.В. Бріліантов, І.Д. Дворянский, П.С. Дагель, П.П. Михайленко, Н.Ф. Кузнецова, А.Ф. Кістяківський, В.М. Кудрявцев, С.Я. Уліцький, М.Д. Шаргородський, О.М. Шармар, І.Б. Усенко та ін. Однак, низка питань залишається недостатньо висвітленою.

Мета статті – проведення аналізу радянського кримінального законодавства УСРР (УРСР) 1919-1991 рр. та умовне виокремлення етапів формування й розвитку системи покарання в цей час.

Виклад основного матеріалу. Систематичне удосконалення положень законодавства про кримінальну відповідальність, керуючись принципом правонаступності, зумовлює необхідність врахування історичного досвіду, зокрема, формування та розвитку системи покарань УСРР (УРСР) 1919-

1991 рр. Невичерпний перелік покарань надавався в постанові Наркомату юстиції “О революционном трибунале печати, его составе, делах, подлежащих его ведению, налагаемых им наказаниях и о порядке ведения его заседаний” від 18 грудня 1917 р. У цей час не було обмежень для ревтрибуналів у застосуванні заходів кримінальної репресії [1, с. 190], тому що покарання, яке регламентувалося першими нормативно-правовими актами радянського уряду мало основну мету – державний примус, який не обмежувався законом.

У 1919 р. було прийнято “Керівні начала з кримінального права РСФСР” (далі – Керівні начала), які містили поняття покарання та його класифікацію. Покарання вважалося заходом примусового впливу, завдяки якому влада забезпечує порядок суспільних відносин від порушників [2, с. 58]. Цей документ до переліку покарань відносив: оголошення ворогом революції або народу, оголошення поза законом, навіювання, вираження суспільного осуду, примус до дії, що не передбачає фізичного позбавлення (наприклад, пройти інтенсивний курс навчання), оголошення під бойкотом, виключення з об’єднання на певний час або назавжди, позбавлення політичних прав тощо [3, с. 73; 4]. Загалом по Україні за 1920 р. близько 30% засуджених трибуналом до позбавлення волі засуджувались умовно і 36% усіх вироків припадало на покарання більш м’які, ніж позбавлення волі, і далі кожні півроку число смертних вироків зменшувалось, число умовно засуджених зростало, доходячи в другому півріччі 1921-го р. до 51% усіх засуджених до позбавлення волі [5, с. 74].

КК УСРР 1922 р. містив одинадцять видів кримінальних покарань: а) оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства УСРР і тим самим громадянства СРСР і з вигнанням за межі СРСР назавжди; б) позбавлення волі в виправно-трудовах таборах у віддалених місцевостях СРСР; в) позбавлення волі в загальних місцях ув’язнення; г) примусова праця без позбавлення волі; д) обмеження прав; е) видаленням за межі СРСР на строк; є) видалення за межі УСРР або за межі окремої місцевості з оселенням у тих чи інших місцевостях або без такого оселення, з заборонаю проживати в тих чи інших

місцевостях або без такої заборони (ст. 21); к) громадська догана; л) конфіскація майна; м) штраф; н) пересторога [6]. До єдиного переліку покарань КК УСРР смертна кара не включалася, у зв'язку тим, що радянська влада намагалася показати тимчасовий характер цього заходу. Поряд з цим правозастосовна практика свідчила про систематичне застосування вищої міри покарання (розстрілу).

Окрім покарання Кодекс містив термін заходи соціального захисту, які застосовувалися судом замість основного покарання або призначалися додатково, а саме: а) поміщення в установи для розумово відсталих або морально дефективних; б) примусове лікування; в) заборона займати певну посаду або займатися певною діяльністю чи промислом; г) виселення з певної місцевості. Із позицій сучасного тлумачення кримінально-правових положень можна ствердити, що класифікація заходів соціального захисту дозволяє констатувати наступне, що ті з них, які зазначені в пп. “а”, “б” можна віднести до примусових заходів медичного характеру, а в пп. “в”, “г” були різновидами покарання.

На законодавчому рівні і в актах тлумачення кримінального закону не було здійснено чіткої відмінності між покаранням і заходами соціального захисту. Тому не існувало одностайної позиції правозастосовних органів при призначенні особі тих чи інших каральних заходів. У радянській юридичній науці існували різні позиції стосовно відмінних характеристик цих понять. Частина з них полягала в цілях, так заходи соціального захисту мали профілактичну мету, а покарання – елементи репресії.

З прийняттям 31 жовтня 1924 р. ЦВК СРСР “Основних начал кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік” (далі – “Основні начала”) [7] до заходів соціального захисту було віднесено: заходи судово-виправного характеру (власне покарання); заходи медичного характеру; заходи медико-педагогічного характеру. Вважаємо, що основна концепція радянського кримінального законодавства до прийняття “Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік” 1958 р. закріплювала в законодавстві ідею суспільної небезпеки

особистості, яка обмежувала або взагалі не враховувала принцип вини та справедливості покарання за вчинений злочин [8, с. 62]. Переважали позитивістські концепції покарання, в яких превалювали ідеї “особистості злочинця” і “суспільна небезпека особистості”. Як наслідок, все більше нівелювалися позиції представників класичної школи кримінального права, які панували в дореволюційному кримінальному законодавстві.

Після ухвалення КК УСРР 1927 р. поняття покарання було виключено з цього кодифікованого акту, а замість нього вживалися заходи соціального захисту [9]. У цьому Кодексі заходами соціального захисту судово-виправного характеру було визнано ті самі заходи, які передбачались у Основних засадах 1924 р. з деякими доповненнями. Так, поразка в правах була сформульована як поразка політичних і окремих громадянських прав. Звільнення з посади було поєднано із заборонаю обіймати ту чи іншу посаду або без такої. Конфіскація майна була передбачена як повна, так і часткова.

Вживання терміну покарання відновилося після прийняття 8 червня 1934 р ЦВК СРСР постанови «Про доповнення Положення про державні злочини (контрреволюційні й особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління) статтями про зраду Батьківщини». Згідно з цим актом відбулося посилення кримінальної репресії і зрада Батьківщини каралася розстрілом з конфіскацією всього майна, а за пом'якшуючих обставин – позбавленням волі на десять років з конфіскацією майна. З цього часу у новоприйнятих актах, які містили кримінально-правові положення, використовувалося поняття “заходи кримінального покарання”. Водночас законодавчі зміни не вносилися в “Основні начала” і термін заходи соціального захисту не зник з цього документу. Внаслідок прийняття закону СРСР “Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік” від 16 серпня 1938 р. у КК УСРР було включено поняття покарання [10, с. 403].

Виключення поняття заходи соціального захисту з кримінального законодавства відбулося після прийняття “Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік” 1958 р. (далі – Основи) [11]. Це дозволило однією з основних

цілей кримінального покарання визначити як кару за вчинений злочин і створити умови реалізації ідей класичної школи кримінального права в радянському законодавстві. Хоча деякі досить істотні позитивістські позиції в радянському законодавстві все ж зберігалися, наприклад, інститут особливо небезпечного рецидивіста, суспільна небезпека діяння й особистості та ін. [12, с. 202].

Система покарань КК УРСР 1960 р. не включала таке покарання, як позбавлення батьківських прав, а також висилку з країни і позбавлення громадянства. У цьому кодексі були такі види покарань: 1) позбавлення волі; 2) виправні роботи без позбавлення волі; 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 4) штраф; 5) звільнення з посади; 6) покладання обов'язку заглибити заповідяну шкоду; 7) громадський осуд; 8) конфіскація майна; 9) позбавлення військового або спеціального звання [13].

Так само, як і в Основах 1958 р., встановлювалося, що до військовослужбовців строкової служби могло застосовуватися покарання у вигляді направлення в дисциплінарний батальйон. Види покарань, включаючи громадський осуд, були розташовані за ступенем їх тяжкості – від найбільш суворого до менш суворого. Поза межами системи покарань продовжувала залишатися смертна кара, яка як виняткова міра покарання, могла застосовуватися тільки до осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини.

Висновки. Таким чином, формування інституту кримінального покарання відбулося в кілька етапів.

Для першого етапу характерно, що види покарання зосереджувалися у різних нормативних актах, а це не дозволяло чітко визначити всі види покарання. Формальної визначеності класифікація покарань набула у зв'язку з прийняттям Керівних начал (1919 р.).

Другий етап розпочався із прийняттям КК УСРР 1922 р. та Основних начал (1924 р.), що в значній мірі забезпечило єдність застосування кримінального законодавства щодо системи покарання. У цей час концептуальні підходи щодо формування поняття та системи покарань базувалися на позитивістських

ідеях. При обранні виду та міри покарання в першу чергу враховувалася “особистість злочинця” і “суспільна небезпека особистості”, а не ступінь та форми вини. Як наслідок, нівелювалися позиції представників класичної школи кримінального права, які панували в дореволюційному кримінальному законодавстві.

Третій етап пов’язаний з прийняттям Основ 1958 р. та КК УРСР 1960 р. і тривав до 1991 р. Це дозволило однією з основних цілей кримінального покарання визначити як кару за вчинений злочин і створити умови реалізації ідей класичної школи кримінального права в радянському законодавстві.

Література:

1. Мишунин П.Г. Очерки по истории советского уголовного права 1917 – 1918 гг. М. 1954. 230 с.
2. Керівні начала з кримінального права РСФРР : циркуляр від 4 серп. 1920 р. // ЗУ УСРР. – 1920. – № 22. – Ст. 438.
3. Рыбак М.С. Эволюция системы уголовного наказания в России / М.С. Рыбак // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2007. – № 6. – С. 70–79.
4. ЗУ УСРР. – 1920. – № 22. – Ст. 438.
5. Чуваков О.А. Кримінальне право в Україні (1917–1922 рр.): дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12.00.08. Х. 2003. 195 с.
6. Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. // УСРР. – 1922. – № 36. – Ст. 554.
7. Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик: постановление ЦИК СССР от 31 октября 1924 г.// СУ СССР. – 1924. – № 24. – Ст. 205.
8. Сыч К.А. Уголовное наказание и его состав: теоретико-методологические аспекты исследования. 12.00.08. Дис...д-ра. юр. наук. Рязань. 2001. 408 с.
9. Кримінальний кодекс УСРР, 1927 р.: за станом на 1949 р. – К. : Держполітвидав, 1950. URL: <http://toloka.hurtom.com/viewtopic.php?t=42099> (дата звернення: 17.11.2017).
10. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР. 1917–1952 гг. / Под ред. проф. И.Т. Голякова. – М.: Госюриздат, 1953. – 463 с.
11. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон СССР от 25 декабря 1958 г. // Ведомости Верховного

Совета СССР. 1959. N 1. Ст. 6. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki>. (дата звернення: 17.11.2017).

12. Илло Д.А. Об особенностях развития института наказания в советском уголовном законодательстве. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. №6. 2010. С. 201–204.

13. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: Закон УРСР // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1961, N 2, ст. 14. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2000-05>. (дата звернення: 17.11.2017).

УДК 340.1

Стрибко Т.І.,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА КОНСТИТУЦІЙНОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ДОГОВІРНОГО ПРОЦЕСУ

У статті досліджується характерні риси конституційного нормативно-правового договору, як виду нормативно-правового договору та особливості його договірного процесу. Обґрунтовано авторське бачення та доцільно проаналізовано природу конституційного договору, що за своєю суттю є особливим джерелом конституційного права та права у цілому.

Ключові слова: нормативно-правовий договір, конституційний нормативно-правовий договір, договірний процес.

В статье исследуется характерные черты конституционного нормативно-правового договора как вида нормативно-правового договора и особенности его договорного процесса. Обосновано авторское видение и целесообразно проанализирована природа